ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

ଉପସର୍ଗ

୪.୧ : ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜାଣିପାରିବା ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗଠନରୀତି ରହିଅଛି । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଗଠନରୀତିକୁ ଦେଖ :

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**	**ଅର୍ଥ**
ଆଦାନ	ଆ-ଦା-ଅନ	ଗ୍ରହଣ
ପ୍ରଦାନ	ପ୍ର-ଦା-ଅନ	ଦେବା
ନିଦାନ	ନି-ଦା-ଅନ	ରୋଗର କାରଣ
ଉପାଦାନ	ଉପ-ଆ-ଦା-ଅନ	ଉପକରଣ

ଉଲ୍ଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକରେ ମୂଳଧାତୁଟି ହେଉଛି 'ଦା', ଏହି ଧାତୁ ପୂର୍ବରୁ 'ଆ', 'ପ୍ର', 'ନି', 'ଉପ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ଧାତୁ ପରେ 'ଅନ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଯଥାକ୍ରମେ 'ଆଦାନ', 'ପ୍ରଦାନ', 'ନିଦାନ' ଏବଂ ଉପାଦାନ ଶବ୍ଦଗୁଡିକ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଥାତ 'ଧାତୁ' ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଶବ୍ଦ ଗଢ଼ାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦ୍ୱିବିଧ: ଯଥା; ପୂର୍ବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ପର ପ୍ରତ୍ୟୟ । ପୂର୍ବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପସର୍ଗ ଓ ପରପ୍ରତ୍ୟୟ ପରସର୍ଗ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ନାମିତ । ଉପରେ ଲେଖାଥିବା ଶବ୍ଦଗୁଡିକରେ 'ଆ', 'ପ୍ର', ନି ଏବଂ 'ଉପ' ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉପସର୍ଗ ଅଟନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଗଠନ ରୀତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର -

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**	**ଅର୍ଥ**
ଆରକ୍ତ	ଆ-ରକ୍ତ	ଈଷତ୍ ନାଲିଆ
ପ୍ରକାଣ୍ଡ	ପ୍ର- କାଣ୍ଡ	ବୃହତ୍
ନିଆଶ୍ରା	ନି- ଆଶ୍ରା	ନିରାଶ୍ରୟ
ଉପଜିହ୍ୱା	ଉପ-ଜିହ୍ୱା	ଘଣ୍ଟିକା

ଏଠାରେ ରକ୍ତ, କାଣ୍ଡ, ଆଶ୍ରା ଓ ଜିହ୍ବା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ, ଏଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବରୁ ଯଥାକ୍ରମେ 'ଆ, 'ପ୍ର', 'ନି' ଏବଂ 'ଉପ' ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ଯଥାକ୍ରମେ ଆରକ୍ତ, ପ୍ରକାଣ୍ଡ, ନିଆଶ୍ରା ଓ ଉପଜିହ୍ବା ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଗଠନ କରାଯାଇଛି । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏଗୋଟିଏ ଉପସର୍ଗ, ତେଣୁ ଧାତୁ ସହିତ ଉପସର୍ଗ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ଯେପରି ଶବ୍ଦଗଠନ କରାଯାଏ, ସେହିପରି ଶବ୍ଦସହିତ ଉପସର୍ଗ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ଯ ଗଠନ କରାଯାଇପାରେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଦିଗରୁ ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପସର୍ଗ ମୂଳତଃ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅବ୍ୟୟ ପଦ । ତେଣୁ ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ –

ଯେଉଁ ଅବ୍ୟୟ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଧାତୁ ପୂର୍ବରୁ ବା ଧାତୁଜ ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି; ସେଗୁଡ଼ିକ ଉପସର୍ଗ ନାମରେ ନାମିତ ।

ଉପସର୍ଗ (ଉପ-ସୃଜ୍-ଅ) ଶବ୍ଦଟି 'ସୃଜ୍' ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ । ଏହି ଧାତୁର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସୃଷ୍ଟି କରିବା, ସର୍ଜନା କରିବା ବା ନିର୍ମାଣ କରିବା; ତେଣୁ ଉପସର୍ଗ ନୂତନନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ, ସର୍ଜନା କରିଥାଏ ବା ନିର୍ମାଣ କରିଥାଏ ।।

୪.୨ : ଆମେ ଜାଣିଲେ ଯେ, ମୂଳଧାତୁ ବା ଶବ୍ଦ ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ଉପସର୍ଗ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଳଧାତୁ ବା ମୂଳ ଶବ୍ଦରେ କେବଳ ଧ୍ୱନିଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ ଅର୍ଥଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ଘଟିଥାଏ । ନିମ୍ନସ୍ଥ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକରୁ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କର –

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**	**ଅର୍ଥ**
ଆଗମନ	ଆ-ଗମ୍- ଅନ	ଆସିବା
ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ	ପ୍ରତି – ଆ – ଗମ୍ – ଅନ	ଫେରିବା
ନିର୍ଗମନ	ନିର୍ – ଗମ୍ – ଅନ	ବହିର୍ଗମନ
ଅନୁଗମନ	ଅନୁ – ଗମ୍ – ଅନ	ପଶ୍ଚାତ୍‌ଗମନ
ଉଦ୍‌ଗମନ	ଉତ୍ – ଗମ୍ – ଅନ	ଗଜାହେବା
ଦୁର୍ଗମ	ଦୁର୍ – ଗମ୍ – ଅ	ଅତି କଷ୍ଟରେ ଗମନ

ଉପରୋକ୍ତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକରେ ମୂଳଧାତୁଟି ହେଉଛି 'ଗମ୍', ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଗମନ କରିବା ବା ଯିବା । ଏହି ମୂଳଧାତୁ ସହିତ ଆ, ପ୍ରତି, ନିର୍, ଅନୁ, ଉତ୍ ଓ ଦୁର୍ ଆଦି ଉପସର୍ଗ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥଦ୍ୟୋତକ ଶବ୍ଦ ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।

ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦସହିତ ବିଭିନ୍ନ ଉପସର୍ଗ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇ ଅନେକ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା -

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅପରୂପ	ଅପ - ରୂପ	ତୁଳନା ରହିତ
ସୁରୂପ	ସୁ - ରୂପ	ସୁନ୍ଦର ରୂପ ବା ଆକୃତି
ପ୍ରତିରୂପ	ପ୍ରତି - ରୂପ	ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି
ଅନୁରୂପ	ଅନୁ - ରୂପ	ସଦୃଶ
ବିରୂପ	ବି - ରୂପ	କୁରୂପ

'ରୂପ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଆକୃତି ବା ଚେହେରା; ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଉପସର୍ଗ ସଂଯୋଗରେ ଭିନ୍ନାର୍ଥ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଗଠନ କରାଯାଇ ପାରିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଉପସର୍ଗଗୁଡିକ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ମୂଳଧାତୁ ବା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିପାରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରନ୍ତି; କେତେବେଳେ ଏଗୁଡ଼ିକ ମୂଳଧାତୁ ବା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି, କେତେବେଳେ ଅର୍ଥକୁ ଅନୁକରଣ କରନ୍ତି ଅଥବା ଅର୍ଥକୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଯୁକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା:

(କ) ମୂଳଅର୍ଥରେ ବାଧା ଆଣିବା :

'ଜି' ଧାତୁର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଜୟ କରିବା । 'ପରାଜିତ' ଶବ୍ଦଟି 'ପରା' ଉପସର୍ଗ, 'ଜି' ଧାତୁ ଓ 'ତ' ପରସର୍ଗ ସଂଯୋଗରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ, ଯାହାକି ମୂଳଧାତୁର ବିପରୀତ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ; ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ 'ପରା' ଉପସର୍ଗଟି ମୂଳଧାତୁର ଅର୍ଥରେ ବାଧା ଆଣୁଅଛି ।

(ଖ) ମୂଳଅର୍ଥକୁ ଅନୁକରଣ କରିବା :

'କୃ' ଧାତୁର ଅର୍ଥ ହେଉଛି କରିବା । ଏହି ଧାତୁ ସହିତ 'ଅନୁ' ଉପସର୍ଗ ଓ 'ଅନ' ପରସର୍ଗ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ 'ଅନୁକରଣ' ଶବ୍ଦଟି ସୃଷ୍ଟ, ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ନକଲକରଣ, ସଦୃଶ ଆଚରଣ ଇତ୍ୟାଦି; ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ନୂତନ ଶବ୍ଦଟି ମୂଳଧାତୁର ଅର୍ଥକୁ ଅନୁକରଣ କରୁଅଛି ।

(ଗ) ମୂଳଅର୍ଥକୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଯୁକ୍ତ କରିବା :

'ବଚନ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି କଥା, ବାକ୍ୟ, ଉକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ଶବ୍ଦ ସହିତ 'ପ୍ର' ଉପସର୍ଗଟି ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ 'ପ୍ରବଚନ' ଶବ୍ଦଟି ସୃଷ୍ଟ, ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି- ଉତ୍‌କୃଷ୍ଟ ବଚନ, ଉପଦେଶାତ୍ମକ ବାଣୀ, ହିତବାଣୀ, ଉପଦେଶ ବଚନ ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ ନୂତନ ଶବ୍ଦଟି ମୂଳଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଯୁକ୍ତ କରୁଅଛି ।

ତେଣୁ ଭାଷାକୁ ସରସ, ସୁନ୍ଦର, ଆକର୍ଷଣୀୟ ତଥା ଆଳଙ୍କାରିକ କରିବାରେ ଉପସର୍ଗର ଭୂମିକାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ ।

୪.୩ : ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦଭଣ୍ଡାରକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ୪ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା - ତତ୍‌ସମ, ତଦ୍‌ଭବ, ଦେଶଜ ଓ ବୈଦେଶିକ । ଏହି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ତତ୍‌ସମ ଶବ୍ଦର ଗଠନରୀତି ସଂସ୍କୃତ ନିୟମ ବା ଧାରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥାଏ, ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଉପସର୍ଗଗୁଡିକୁ ଆଧାରକରି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦକୁ ବିଚାର କରାଯାଏ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ସମୁଦାୟ ୨୦ଟି ଉପସର୍ଗ ପ୍ରଚଳିତ, ଯଥା - ପ୍ର, ପରା, ଅପ୍, ସମ୍, ନି, ଅଧି, ସୁ, ନିର୍, ଦୁର୍, ଉତ୍, ଅତି, ପରି, ପ୍ରତି, ଅବ , ଅନୁ, ବି, ଅଭି, ଉପ, ଅପି ଏବଂ ଆ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦବିଚାରରେ କିପରି ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ।

୪.୩.୧. : 'ପ୍ର' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ଉତ୍‌କର୍ଷ, ଉଦ୍‌ଭବ, ଗତି ଆଧିକ୍ୟ, ସର୍ବତୋଭାବ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**	**ଅର୍ଥ**
ପ୍ରକୋପ	ପ୍ର - କୁପ୍ - ଅ	ଅତିଶୟ କ୍ରୋଧ
ପ୍ରକ୍ଷେପଣ	ପ୍ର - କ୍ଷିପ୍ - ଅନ	ନିକ୍ଷେପଣ
ପ୍ରଗତି	ପ୍ର - ଗମ୍ - ତି	କ୍ରମଶଃ ଉନ୍ନତି
ପ୍ରଚଣ୍ଡ	ପ୍ର - ଚଣ୍ଡ୍- ଅ	ପ୍ରବଳ
ପ୍ରଚେଷ୍ଟା	ପ୍ର - ଚେଷ୍ଟ - ଆ	ପ୍ରଗାଢ଼ ଯତ୍ନ
ପ୍ରଦାନ	ପ୍ର - ଦା - ଅନ	ଦେବା

୪.୩.୨ : 'ପରା' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ତିରସ୍କାର, ବିପରୀତ, ନିନ୍ଦା ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**	**ଅର୍ଥ**
ପରାକ୍ରମ	ପରା - କ୍ରମ୍ - ଅ	ଶକ୍ତି
ପରାଜୟ	ପରା - ଜି - ଅ	ହାର
ପରାଭବ	ପରା - ଭୂ - ଅ	ପରାଜୟ
ପରାମର୍ଶ	ପରା - ମୃଶ୍ - ଅ	କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ବିଚାର
ପରାସ୍ତ	ପରା - ଅସ୍ - ତ	ପରାଜିତ
ପରାହତ	ପରା - ହନ୍ - ତ	ବ୍ୟାହତ

୪.୩.୩ : 'ଅପ୍' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ସାଧାରଣ ଭାବରେ ମନ୍ଦ ଅର୍ଥକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରେ, ଏହା ମଧ୍ୟ କୁତ୍ସିତ, ବିରୋଧ, ବିପରୀତ ଓ ଅପକୃଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅପକର୍ଷ	ଅପ - କୃଷ୍ - ଅ	ନିକୃଷ୍ଟ
ଅପକାର	ଅପ-କୃ - ଅ	ଅନିଷ୍ଟ
ଅପଖ୍ୟାତି	ଅପ - ଖ୍ୟା - ତି	ନିନ୍ଦା
ଅପବାଦ	ଅପ- ବଦ୍ - ଅ	ଦୁର୍ନାମ
ଅପମାନ	ଅପ - ମାନ୍ - ଅ	ମାନହାନି
ଅପମୃତ୍ୟୁ	ଅପ - ମୃତ୍ୟୁ	ଅକାଳ ମରଣ

୪.୩.୪ : 'ସମ୍' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ସମ୍ୟକ, ସହିତ, ସଂହତି, ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଓ ନିକଟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ସନ୍ତାପ	ସମ୍ - ତପ୍ - ଅ	ମନସ୍ତାପ
ସମ୍ବାଦ	ସମ୍ - ବଦ୍ - ଅ	ଖବର
ସଂଯୋଗ	ସମ୍ - ଯୁଜ୍ - ଅ	ମିଳନ
ସଂସାର	ସମ୍ - ସୃ - ଅ	ଜଗତ
ସଂହାର	ସମ୍ - ହୃ - ଅ	ବଧ
ସମୁଚିତ	ସମ୍ - ଉଚିତ	ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚିତ

୪.୩.୫ : 'ନି' ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଏକ ନାସ୍ତି ସୂଚକ ଉପସର୍ଗ, ଏହା ମଧ୍ୟ ସମୀପ, ସମ୍ୟକ, ସାଦୃଶ୍ୟ, କୁତ୍ସିତ ଓ ଆଧିକ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ନିକୃଷ୍ଟ	ନି - କୃଷ୍ - ତ	ମନ୍ଦ
ନିଗ୍ରହ	ନି - ଗ୍ରହ୍ - ଅ	ପୀଡ଼ନ
ନିପୁଣ	ନି - ପୁଣ୍ - ଅ	କୁଶଳ
ନିବାରଣ	ନି - ବାର୍ - ଅନ	ନିଷେଧ
ନିବୃତ	ନି - ବୃ -ତ	ଓଢ଼ଣି
ନିଯୁକ୍ତ	ନି - ଯୁଜ୍ -ତ	ରତ

୪.୩.୬: 'ଅଧି' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଆଧିକ୍ୟ, ଅଧିକାର ଓ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅଧିକାର	ଅଧି - କୃ - ଅ	ଦାବି
ଅଧିନାୟକ	ଅଧି - ନୀ - ଅକ	ପରିଚାଳକ
ଅଧିବର୍ଷ	ଅଧି - ବର୍ଷ	ମଳମାସଯୁକ୍ତ ବର୍ଷ
ଅଧିବାସୀ	ଅଧି - ବସ୍ - ଇନ୍	ବାସିନ୍ଦା
ଅଧିମାସ	ଅଧି - ମାସ	ମଳମାସ
ଅଧିଷ୍ଠାନ	ଅଧି - ସ୍ଥା - ଅନ	ଅବସ୍ଥିତି

୪.୩.୭ : 'ସୁ' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ମଙ୍ଗଳ, ସୁନ୍ଦର, ସହଜ, ଅନାୟାସ ଓ ଅଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ସୁଗମ	ସୁ - ଗମ୍ - ଅ	ସହଜରେ ଗମ୍ୟ
ସୁଚରିତ୍ର	ସୁ - ଚର୍ - ଇତ୍ର	ନୈତିକ ସ୍ୱଭାବ
ସୁନାମ	ସୁ - ନାମ	ପ୍ରଶଂସା
ସୁବାସ	ସୁ - ବାସ	ସୌରଭ
ସୁଯୋଗ	ସୁ - ଯୋଗ	ଅନୁକୂଳ ସମୟ
ସୁଶୀଳ	ସୁ - ଶୀଳ	ଭଦ୍ର

୪.୩.୮ : ନିର୍ : ଏହା ଅଭାବ, ବାହାର, ନିଶ୍ଚୟ, ନିଃଶେଷ ଓ ଅତିଶୟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ନିର୍ଗମ	ନିର୍ - ଗମ୍ - ଅ	ବହିର୍ଗମନ
ନିର୍ଜନ	ନିର୍ - ଜନ୍ - ଅ	ଜନଶୂନ୍ୟ
ନିର୍ଜଳ	ନିର୍ - ଜଳ - ଅ	ଜଳଶୂନ୍ୟ
ନିର୍ମଳ	ନିର୍ - ମଳ	ମଳହୀନ
ନିର୍ମୂଳ	ନିର୍ -ମୂଳ	ବିନଷ୍ଟ / ମୂଳସହ
ନିର୍ଲେପ	ନିର୍ - ଲିପ୍ - ଅ	ଅନାସକ୍ତ

୪.୩.୯ : 'ଦୁର୍' : ଉକ୍ତ ଉପସର୍ଗଟି ମନ୍ଦ, ନିନ୍ଦା, ଦୁଃଖ, ନିଷିଦ୍ଧ, କଷ୍ଟ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଦୁର୍ଗନ୍ଧ	ଦୁର୍ - ଗନ୍ଧ	ଖରାପ ଗନ୍ଧ
ଦୁର୍ଘଟଣା	ଦୁର୍ - ଘଟଣା	ଅଶୁଭ ଘଟଣା
ଦୁର୍ଜନ	ଦୁର୍ -ଜନ	ଖରାପ ଲୋକ
ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ	ଦୁର୍- ଭାଗ୍ୟ	ମନ୍ଦ ଭାଗ୍ୟ
ଦୁର୍ମଦ	ଦୁର୍- ମଦ୍ - ଅ	ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ
ଦୁର୍ମୂଲ୍ୟ	ଦୁର୍-ମୂଲ୍ୟ	ମହାର୍ଘ

୪.୩.୧୦ : 'ଉତ୍' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ଅତିଶୟ, ଉତ୍କର୍ଷ, ବିରୋଧ, ନିନ୍ଦା, ଅଭାବ, ଅକସ୍ମାତ୍ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଉତ୍କର୍ଷ	ଉତ୍-କୃଷ୍ - ଅ	ଶ୍ରେଷ୍ଠତା
ଉତ୍କଳ	ଉତ୍-କଲ୍-ଅ	ଓଡ଼ିଶା
ଉତ୍କୋଚ	ଉତ୍-କୁଚ୍ - ଅ	ଲାଞ୍ଚ
ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ	ଉତ୍-କ୍ଷିପ୍-ତ	ଉପରକୁ ନିକ୍ଷିପ୍ତ
ଉଦାସୀନ	ଉତ୍ - ଆସ୍ - ଈନ୍	ଅନାସକ୍ତ
ଉନ୍ନତ	ଉତ୍ - ନମ୍ -ତ	ଉଚ୍ଚ

୪.୩.୧୧ : 'ଅତି' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ଆଧିକ୍ୟ, ଅନୁଚିତ, ଅସୀମ, ଆତିଶଯ୍ୟ ଆଦି ଅର୍ଥ ଦ୍ୟୋତକ ଅଟେ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅତିକ୍ରମ	ଅତି - କ୍ରମ୍ - ଅ	ଲଙ୍ଘନ
ଅତିଶୟ	ଅତି - ଶୀ - ଅ	ଅତ୍ୟନ୍ତ
ଅତୀତ	ଅତି - ଇ -ତ	ଗତ
ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ	ଅତି - ଇନ୍ଦ୍ରିୟ	ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଅତୀତ
ଅତ୍ୟଧିକ	ଅତି - ଅଧିକ	ଖୁବ୍‌ବେଶି
ଅତ୍ୟଳ୍ପ	ଅତି - ଅଳ୍ପ	ଖୁବ୍‌କମ୍

୪.୩.୧୨ : 'ପରି' : ସର୍ବତୋଭାବ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ, ଅତିଶୟ, କ୍ରମଶଃ, ଶେଷ, ସମ୍ୟକ, ବ୍ୟାପ୍ତି, ସର୍ବତ୍ର ଆଦି ଅର୍ଥରେ ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ପରିକଳ୍ପନା	ପରି – କଳ୍ପ୍ – ଅନ – ଆ	ଯୋଜନା
ପରିଚର୍ଯ୍ୟା	ପରି – ଚର୍ – ଯ – ଆ	ସେବା
ପରିଚ୍ଛେଦ	ପରି – ଛିଦ୍ – ଅ	ପାଠ୍ୟର ଭାଗ
ପରିଣତ	ପରି – ନମ୍ – ତ	ପରିପକ୍ୱ
ପରିଣୟ	ପରି – ନୀ – ଅ	ବିବାହ
ପରିଶ୍ରମ	ପରି – ଶ୍ରମ୍ – ଅ	ବିଶେଷ ଶ୍ରମ, ଖଟଣି

୪.୩.୧୩ : 'ପ୍ରତି' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ପରିବର୍ତ୍ତନ, ସମୀପ, ବିପରୀତ, ସାଦୃଶ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ, ପଶ୍ଚାତ୍, ବିରୋଧ, ସମାନ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ପ୍ରତିକୂଳ	ପ୍ରତି – କୂଳ	ବିରୁଦ୍ଧ, ବିପକ୍ଷ
ପ୍ରତିକୃତି	ପ୍ରତି – କୃ –ତି	ପ୍ରତିମା
ପ୍ରତିଦାନ	ପ୍ରତି – ଦା – ଅନ	ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ
ପ୍ରତିଧ୍ୱନି	ପ୍ରତି – ଧ୍ୱନ୍ – ଇ	ପ୍ରତିଶବ୍ଦ
ପ୍ରତିପକ୍ଷ	ପ୍ରତି – ପକ୍ଷ	ବିପକ୍ଷ
ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର	ପ୍ରତି – ଉତ୍ତର	ପ୍ରତିଜବାବ

୪.୩.୧୪ : 'ଅବ' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ଅଧୋଗତି, ନିଶ୍ଚୟ, ଘୃଣା, ଅତ୍ୟନ୍ତ, ସମାନ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅବଗତି	ଅବ – ଗମ୍ – ତି	ସମ୍ବାଦପ୍ରାପ୍ତି
ଅବତରଣ	ଅବ – ତୃ – ଅନ	ଓହ୍ଲାଇବା
ଅବନତି	ଅବ – ନମ୍ – ତି	ଅଧୋଗତି
ଅବରୋଧ	ଅବ– ରୁଧ୍– ଅ	ଅଟକ
ଅବରୋହ	ଅବ– ରୁହ୍ – ଅ	ଅବତରଣ
ଅବସ୍ଥାନ	ଅବ– ସ୍ଥା – ଅନ	ବାସସ୍ଥାନ

୪.୩.୧୫ : 'ଅନୁ' : ଏହା ପଶ୍ଚାତ୍, ହୀନ, ସହିତ, ସମୀପ, ସମ୍ୟକ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅନୁକରଣ	ଅନୁ - କୃ - ଅନ	ନକଲକରଣ
ଅନୁକୂଳ	ଅନୁ - କୂଲ୍ - ଅ	ସହାୟ
ଅନୁଗାମୀ	ଅନୁ - ଗମ୍ - ଇନ	ପଶ୍ଚାତ୍‌ଗାମୀ
ଅନୁଜ	ଅନୁ - ଜନ୍ - ଅ	ସାନଭାଇ
ଅନୁତାପ	ଅନୁ - ତପ୍ - ଅ	ପଶ୍ଚାତାପ
ଅନୁରୂପ	ଅନୁ - ରୂପ	ସଦୃଶ

୪.୩.୧୬ : 'ବି' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ବିଶେଷ, ବିପରୀତ, ବିହୀନ, ବହୁ, ପରସ୍ପର, ଭିନ୍ନ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ବିଖ୍ୟାତ	ବି - ଖ୍ୟା-ତ	ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ବିଜାତି	ବି-ଜାତି	ଭିନ୍ନଜାତି
ବିତୃଷ୍ଣା	ବି- ତୃଷ୍ଣା	କାମନାର ଅଭାବ
ବିପକ୍ଷ	ବି-ପକ୍ଷ	ବିରୋଧୀପକ୍ଷ
ବିଫଳ	ବି-ଫଳ	ବ୍ୟର୍ଥ
ବିବିଧ	ବି-ବିଧା	ନାନା ପ୍ରକାର

୪.୩.୧୭ : 'ଅଭି' : ଏହା ସମ୍ମୁଖ, ଉତ୍ତମ, ଅପକୃଷ୍ଟ, ସମ୍ୟକ, ପୁନଃପୁନଃ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅଭିଜାତ	ଅଭି - ଜନ୍ - ତ	କୁଳୀନ
ଅଭିଜ୍ଞ	ଅଭି - ଜ୍ଞା - ଅ	ନିପୁଣ
ଅଭିଜ୍ଞାନ	ଅଭି-ଜ୍ଞା- ଅନ	ସ୍ମାରକ
ଅଭିଧାନ	ଅଭି - ଧା - ଅନ	ଶବ୍ଦକୋଷ
ଅଭିଭାଷଣ	ଅଭି - ଭାଷ୍- ଅନ	ସଂଭାଷଣ
ଅଭିଯାନ	ଅଭି - ଯା - ଅନ	ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା

୪.୩.୧୮ : 'ଉପ' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ନିକଟ, ଆଧିକ୍ୟ, ଦୀନତା, ଅଧସ୍ତନ, ସାଦୃଶ୍ୟ, ଘୃଣା, ସାହାଯ୍ୟ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଉପକଣ୍ଠ	ଉପ- କଣ୍ଠ	ନିକଟ
ଉପକରଣ	ଉପ- କୃ - ଅନ	ସରଞ୍ଜାମ
ଉପକାର	ଉପ - କୃ - ଅ	କଲ୍ୟାଣ
ଉପଗୁରୁ	ଉପ- ଗୁରୁ	ଗୌଣଗୁରୁ
ଉପଗ୍ରହ	ଉପ- ଗ୍ରହ	ଗ୍ରହ ଚାରିପଟେ ବୁଲୁଥିବା ଗ୍ରହ
ଉପବନ	ଉପ - ବନ	ବଗିଚା

୪.୩.୧୯ : 'ଅପି' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କ୍ୱଚିତ୍ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଭୂଷଣ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଅପିଧାନ	ଅପି - ଧା - ଅନ	ଆଚ୍ଛାଦନ
ଅପିଚ	ଅପି - ଚ	ଅଧିକନ୍ତୁ

୪.୩.୨୦.: 'ଆ' : ଏହି ଉପସର୍ଗଟି ବିପରୀତ, ଈଷତ୍, ସୀମା, ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସମ୍ୟକ୍ ଆଦି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଶବ୍ଦ	ଗଠନରୀତି	ଅର୍ଥ
ଆକର୍ଷଣ	ଆ- କୃଷ୍ - ଅନ	ଟାଣିବା
ଆଗମନ	ଆ - ଗମ୍ - ଅନ	ଆସିବା
ଆଜୀବନ	ଆ- ଜୀବନ	ସମଗ୍ର ଜୀବନ
ଆଦେଶ	ଆ - ଦିଶ୍ - ଅ	ଆଜ୍ଞା
ଆନୟନ	ଆ - ନୀ - ଅନ	ଆଣିବା
ଆପାଦ	ଆ - ପାଦ	ପାଦ ବା ଗୋଡ଼ଠାରୁ

ଓଡ଼ିଆଭାଷା ଆର୍ଯ୍ୟଭାଷାଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଏହି ୨୦ଗୋଟି ଉପସର୍ଗ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ।

୪.୪. : ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଏହି ଉପସର୍ଗଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ସଂସ୍କୃତର କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଉପସର୍ଗ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ନିମ୍ନରେ ଏହାର କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଗଲା ।

୪.୪.୧ : 'ଅନ୍ତଃ' : ଅନ୍ତର୍ଗତ, ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ, ଅନ୍ତସ୍କରଣ

୪.୪.୨ : 'ଆବିଃ' : ଆବିର୍ଭାବ, ଆବିଷ୍କାର, ଆବିଷ୍କୃତ

୪.୪.୩ : 'ତିରଃ' : ତିରସ୍କାର, ତିରୋଧାନ, ତିରୋହିତ

୪.୪.୪ : 'ପୁନଃ' : ପୁନର୍ଗମନ, ପୁନର୍ବାର, ପୁନର୍ବିବାହ

୪.୪.୫ : 'ପୁରଃ' : ପୁରୋଭାଗ, ପୁରସ୍କାର, ପୁରସ୍କୃତ

୪.୪.୬ : 'ବହିଃ' : ବହିର୍ଜଗତ, ବହିଷ୍କାର, ବହିର୍ଭୂତ

୪.୪.୭ : 'ସତ୍' : ସତ୍‌ସଙ୍ଗ, ସଦୁପଯୋଗ, ସଦୁପାୟ

୪.୫. : ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରେ ଆମେ ସଂସ୍କୃତ ଉପସର୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦଭଣ୍ଡାରକୁ ବିଚାର କଲେ । ସଂସ୍କୃତର ଏହି ଉପସର୍ଗଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଅବ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦଗଠନରେ ଅନୁରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ନିମ୍ନସ୍ଥ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ।

ଶବ୍ଦ	**ଗଠନରୀତି**
ଅଣଫୁଟା	ଅଣ-ଫୁଟା
ନାମଞ୍ଜୁର	ନା- ମଞ୍ଜୁର
ବେଆଇନ	ବେ- ଆଇନ
କୁପୁତ୍ର	କୁ- ପୁତ୍ର

ଏଠାରେ ବ୍ୟବହୃତ 'ଅଣ', 'ନା, 'ବେ' ଓ 'କୁ' ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉପସର୍ଗ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡିକୁ କେହିକେହି ଅଣ-ସଂସ୍କୃତ ଉପସର୍ଗ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାବେଳେ କେହିକେହି ଉପସର୍ଗ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ୟ କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା ।

୪.୫.୧ : 'ଅ' : ଅକୂର, ଅକ୍ଷତ, ଅଖଣ୍ଡ, ଅଗାଧ, ଅଚଳ ।

୪.୫.୨ : 'ଅଣ' : ଅଣଅଜା, ଅଣନାତି, ଅଣହଳଦିଆ, ଅଣବାହୁଡ଼ା ।

୪.୫.୩ : 'କୁ' : କୁକର୍ମ, କୁପୁତ୍ର, କୁଭାଷା, କୁଶାସନ ।

୪.୫.୪ : 'ଦର' : ଦରବିକଶିତ, ଦରବିଗଳିତ, ଦରବୁଢ଼ା, ଦରମରା, ଦରହସା ।

୪.୫.୫ : 'ନା' : ନାପସନ୍ଦ, ନାବାଳକ, ନାମଞ୍ଜୁର, ନାଲାଏକ, ନାହକ୍ ।

୪.୫.୬ : 'ଫି' : ଫିଦିନ, ଫିବର୍ଷ, ଫିମାସ, ଫିଲୋକ

୪.୫.୭ : 'ବଦ୍' : ବଦ୍‌ଖରଚ, ବଦ୍‌ଖୋର, ବଦ୍‌ନାମ, ବଦ୍‌ରାଗୀ ।

୪.୫.୮ : 'ବେ' : ବେଢଙ୍ଗ, ବେସରକାରୀ, ବେହକ୍, ବେହିସାବ ।

୪.୫.୯ : 'ହର୍' : ହର୍‌କିସମ, ହରଘଡ଼ି, ହର୍‌ରୋଜ, ହର୍‌ଲୋକ, ହର୍‌ସାଲ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଉପସର୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଧାତୁ ବା ଶବ୍ଦର ପୂର୍ବରୁ ସଂଯୁକ୍ତ ହେଉଥିବା ହେତୁ ଏପରି ନାମକରଣ ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ ।

ଅନୁଶୀଳନୀ

୧. ଉପସର୍ଗ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝୁଛ ଲେଖ ।

୨. ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଉପସର୍ଗଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ କ'ଣ ?

୩. ଉପସର୍ଗ ଦ୍ୱାରା କିପରି ମୂଳଅର୍ଥରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ତହିଁର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

୪. ଉପସର୍ଗ ପ୍ରୟୋଗରେ ମୂଳଅର୍ଥ କିପରି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଲେଖ ।

୫. ଉପସର୍ଗଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ନୂତନ ଶବ୍ଦ କିପରି ମୂଳଅର୍ଥକୁ ଅନୁକରଣ କରେ ଲେଖ ।

୬. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ଗଠନରୀତି ଦର୍ଶାଅ ।

ପ୍ରଦାନ, ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ, ଆରକ୍ତ, ଅନୁରୂପ, ପରାସ୍ତ, ସନ୍ତାପ, ନିବୃତ, ଅଧିଷ୍ଠାନ, ଦୁର୍ଜନ, ବିତୃଷ୍ଣା

୭. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ସୃଷ୍ଟ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖ ।

ଆ-ଗମ୍-ଅନ, ପ୍ରତି - ରୂପ, ଅପ- କୃଷ୍-ଅ, ସମ୍-ସୃ-ଅ, ନି-କୃଷ୍-ତ, ଅଧି-କୃ-ଅ, ନିର୍-ଜଳ -ଅ, ଦୁର୍ - ଗନ୍ଧ, ଉତ୍- କ୍ଷିପ୍-ତ, ଅତି -ଅଳ୍ପ ।

୮. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗକରି ତିନୋଟି ଲେଖାଏଁ ଶବ୍ଦ ଗଠନ କର ।

ପରା, ନି, ନିର୍, ଉତ୍, ପ୍ରତି, ବି, ଉପ, ଅନୁ

୯. ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉତ୍ତରଟି ବାଛି ଲେଖ ।

__________ ଉପସର୍ଗଟି ସାଧାରଣତଃ ଭୂଷଣ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

(ଅତି, ଅପି, ଅଧି, ଅଭି)

୧୦. ତଳେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଉପସର୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁଟି ସମ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ନୁହେଁ, ତାହା ଅଲଗା କରି ଲେଖ ।

ଉତ୍, ଦୁର୍, ସମ୍, ସତ୍, ଅପ୍

❖❖❖